

A matriarchátustól a „Girl Power”-ig,

avagy a nők társadalmi és a családban
elfoglalt helyzetének alakulása

IV. rész: Nők az államszocializmusban

A XX. század második fele nem csak a feminista mozgalmak miatt érdekes. A következő oldalakon olvashattok a nők helyzetéről az államszocializmusban.

A téma tárgyalása megkívánja, hogy a fejezet elején leszögezzem: pusztán a magyar viszonyokról szeretnék beszámolni. Érdekes és bizonyára tanulságos vállalkozás volna az összes volt szocialista országban megvizsgálni a nők helyzetét a második világháborút követő évtizedekben, ám úgy vélem, hogy a magyar viszonyok és sajátosságok lehetnek számunkra a legérdekesebbek.

A nők jogi helyzete gyökeresen megváltozott a második világháború után. Ahogy Ferge Zsuzsa 1983-ban az Emberi viszonyok és társadalmi értékek c. tanulmányában írja, az államszocializmusban „a nők egyenlősége, emancipációja a legelső időszaktól kezdve világosan megfogalmazott cél volt, [...] ezért már a negyvenes-ötvenes évek fordulóján a nők helyzetének gyökeres változásáról, a női emancipáció megvalósításáról beszélt a politika”. Ám a legfontosabb változás már 1945-ben történt, amikor a választójogi törvény alapján a nőket a férfiakéval azonos állampolgári jogokkal ruházták fel. A jogegyenlőség másik manifesztációja ugyanabban az évben született, melynek értelmében a nők is kinevezhetőek lehettek gyámnak vagy gondnoknak. Ezzel egy 1877 óta fennálló rendeletet módosítottak, melynek értelmében a nőket gyámságra alkalmatlannak titulálták. A nők nemcsak választhattak, hanem választhatókká is váltak, ezzel megnyílt a lehetőség, hogy a politikai életben aktívabb szerepet vállaljanak. A hírhedt 1947-es választások eredményeképpen az országgyűlési képviselők 17,2%-a lett nő.

A nemek közötti egyenlőség megteremtésének a választójog kiterjesztése mellett a személyi igazolvány 1954-es bevezetése volt a másik jelentős és hatásos eszköze. A nők is nyilvántartásba kerültek, ráadásul önállóan, azaz már nem mint a

férj vagy apa tartozékai éltek. Ahogy Schadt Mária a „Feltörekvő dolgozó nő” című könyvében rámutat, a szülők családon belüli egyenlőségére utalt az is, hogy a nők személyi igazolványába is bejegyzésre kerültek a 18 év alatti gyerekek adatai.

A szocialista ideológiai gépezet az 1953-as családjogi törvénnyel is igyekezett megteremteni a nemek közötti egyenlőséget, méghozzá egészen a család magánéletének színterén. Mivel a szocialista házasságot úgy definiálták, mint két szabad és egyenlő ember kölcsönös vonzalmára alapított közösség, ezért a nőket is ugyanolyan jogokkal ruházták fel, mint a férfiakat. Azaz elméletileg azonos elbírálás alatt álltak például válás vagy gyermek-elhelyezési procedúra esetén. Szimbolikus jelentőséggel is bírt az a változtatás, melynek értelmében a férjzett nő választhatott a házasság utáni névhasználatban, korábban ugyanis köteles volt az asszonynevet viselni. A szocialista ideológiai határozottan elutasította, sőt nem túlzás állítani: megvetette a korábbi polgári hagyományokat, így a nők apjuktól majd férjüktől való gazdasági függését is. Az anyagi megfontolásokon nyugvó házasságkötések helyébe az érzelmeken, szerelmen alapuló léptek. A szocializmus által közvetített „szerelem-eszmény” hirdetésének célja tehát a polgári értékrenddel való szembenállás kifejezése volt, semmint valamifajta nagy kollektív boldogságmozgalom elindítása.

A nők gazdasági és társadalmi szerepeinek átalakulásának előfeltétele és egyben következménye is volt a nők iskolázottságának javítása. Meghatározó jelentőséggel bír a kommunista embereszmény, mely gyakorlatilag nemtelen volt, s célként jelent meg a társadalmi feladatok ellátására való nevelés. Eltűnt a nemek szerint differenciált képzési forma. Az oktatás, az oktatási ideológia „uniszex” voltát jelezte a koedukáció bevezetése is. Ha belegondolunk, csak a cél változott: míg a nők eddig a családjukért áldozták fel magukat és végeztek munkát, most a szocialista közösségért tették ugyanezt. Az „egyenlősítés” igazából azt jelentette, hogy a lányok képzését a fiúk képzésére formálták, tehát gyakorlatilag eltűnt belőle minden, ami kicsit is a női feladatokra készítette volna fel őket (pl.: kézimunka tantárgya).

Az ideológia ugyanis különbséget tett a szocialista dolgozó nő és a „csak” háziasszonyként tevékenykedő nő között, előbbit jelentősen fel-

utóbbi
nevelés
szocial
feladat
célszer
alig-alig
szembe
a házi
rendelk
A fe
legfőbb
látszólag
az, hog
elértékt
ágakon
fordult
Ahogy
a majd
szakmá
A ker
az öss
emelke
mutato
keresők
A gaz
belül
1960-b
textilpa
nemek
a fizika
férfiak

A sz
töreked
is ráké
adottság
voltak
évek h
traktorc
elvégző
Csakho
az ilyen
közvéle
a férfi
traktorc
tanfolya
KSH a
ténylege
nőideálj
volna a

kistaska@

utóbbi pedig leértékelt. Voltak ugyan olyan szovjet nevelésméletek, melyek azt pedzegették, hogy a szocialista családon belül nincs alapja női és férfi feladatok megkülönböztetésének, éppen ezért lenne célszerű a fiúkat is házimunkára tanítani, ám ezekre alig-alig reflektáltak. Ezek a nevelésméletek nyíltan szembeálltak Lenin azon nézeteivel, mely szerint a házimunka alacsonyabb lelki szükségletekkel rendelkező lényeknek való...

A felsőfokú oktatást az emancipáció egyik legfőbb csatornájaként hirdették, a nők lehetőségei látszólag növekedtek. Csakhogy a jelenség fonákja az, hogy a nők rendszerint az alacsony presztízsű, elértéktelenedő tanulmányi

ágakon és szakokon fordultak elő tömegével. Ahogy Ferge írja: „sikerült a majdan rosszabbul fizetett szakmákba tömörülniük”. A kereső nők aránya az összes keresőn belül emelkedő tendenciát mutatott, 1957-ben a keresők 32%-a volt nő. A gazdasági ágazatokon belül a kereskedelemben 1960-ban a nők aránya meghaladta az 50%-ot, a textiliparban pedig 65%-ot. A jövedelem-eloszlás nemek szerinti egyenlőtlenségét jól mintázza, hogy a fizikai dolgozók között a nők átlagkeresete a férfiak átlagkeresetének mintegy 70%-át tette ki.

A szocialista éra foglalkoztatáspolitikája arra törekedett, hogy a nőket olyan munkák elvégzésére is rákényszerítsék, melyek elvégzésére biológiai adottságaik és társadalmi funkcióik alapján nem voltak alkalmasak. Ekkor születtek az ötvenes évek hírhedt új nőideáljai, mint például a traktoroslányok. A nehéz fizikai munkát férfiasan elvégző nő képe példaként állt a társadalom előtt. Csakhogy a társadalom nem igazán volt vevő az ilyen példaképekre, negatívan állt hozzá a közvélemény. A jelentések szerint például Mágocson a férfi traktorosok elrontották a gépeket, hogy a traktoroslányok ne tudjanak dolgozni. A traktorostanfolyamokat mintegy 1800 nő végezte el, ám a KSH adatai szerint mindössze 17-en dolgoztak ténylegesen traktoroslányként. A kor másik nőideálja a bányászó volt, akit szintén szerettek volna a férfias helytállás szobrává emelni, ám a

valóságban a bányászmunkát azok a nők vállalták, akik családjukat csak így tudták eltartani.

A női munkavégzés fontos eleme, hogy az államszocializmus társadalmisított egy sor olyan tevékenységet, mely korábban a család, azon belül is a nők feladata volt. Klasszikus példa lehet az üzemi étkezés vagy a gyerekek óvodai, bölcsődei elhelyezése és szervezett felügyelete. Ez utóbbihoz hozzátartozik, hogy az óvodai férőhelyek számának gyarapodása nem követte az igények növekedését, nagyon sok gyerek szorult ki az ellátásból helyhiány miatt. Ahogy Lengyel László írja: „A nők munkába állásának folyamata túlságosan gyors volt, [...] a

bölcsődék a szükségesnél lényegesen kisebb mértékű fejlesztése nem vette le a dolgozó nő válláról a háztartási és gyerekevelési gondokat.”

A politikai agitáció és az új nőideál terjesztésének legfőbb csatornája a sajtó volt. Ahogy például korabeli Nők Lapjából kiolvasható, a párt ezeken a lapokon keresztül kívánta befolyásolni

a nők munkavégzéséhez kapcsolódó attitűdjeit. A sztahanovista női munkások vagy az igazi mintaként szolgáló szovjet nők sokszor szerepeltek az újságokban a kor nőideálját megtestesítve.

Térjünk rá az államszocializmus családpolitikájára, s nézzük meg, hogy ez hogyan hatott a nők családon belüli helyzetére! A család az állami irányítás egyik legfontosabb eszköze, hiszen az egyénekből felépülő családot könnyebb megragadni és irányítani, mint az egyéneket külön-külön. Mivel a második világháborút követő gazdasági és társadalmi folyamatok hatással voltak a nők társadalmi szerepére, ezáltal hatottak a családon belüli kapcsolatokra is. Ekkor kezdett elterjedni Magyarországon a kétkeresős családmodell. A propagandagépezet a nagy, erős, vitális kommunista társadalom képét vizionálta lépten-nyomon, amelyért mindenkinek dolgoznia kell. A szocializmus építéséhez a nők nemcsak termelékenységükkel, hanem termékenységükkel is kötelesek hozzájárulni. A hírhedt Ratkó-korszak klasszikus jelmondata: „Lánynak szülni dicsőség, asszonynak kötelesség!” ott függött minden kórház szülészeti falán. Az életerős társadalom

BNV

mint cél megvalósításának egyik legfőbb eleme a folyamatosan növekvő népességszám. 1952-ben betiltották az abortuszt, ezzel is növelni kívánták a születések számát. Bár a köztudat Ratkó Anna egészségügyi miniszterhez köti a rendeletet, az abortusz elleni harc jegyzőkönyvét maga Rákosi Mátyás fogalmazta meg – olvasható Schadt Mária már említett könyvében. Kötelező volt a terhes nők regisztrációja, így próbálták megoldani, hogy a hiányos adminisztráció következtében egyesek kihulljanak a rendszerből, és tiltott magzatelhajtás során szabaduljanak meg a nem kívánt terhességtől. Azokat a gyermektelen hajadonokat, nőtlenekeket és házasságokat, akik elmúltak 24 évesek és keresettel rendelkeztek, megadóztatták. Jövedelmük 4%-át voltak kötelesek gyermektelenségi adó címén befizetni. Egyértelműen látható, hogy a politika szerint a gyermekvállalással kapcsolatos jogok nem tartoztak az egyének személyi szabadságjogai közé. Ezek a szigorú szabályok 1956-ig voltak érvényben.

A családon belül az anyák feladata már nem elsősorban a szeretetteljes, védő, meleg otthon megteremtése volt, hanem az, hogy a felnövekvő nemzedéket a szocialista értékek szerint nevelje, azaz hangsúlyozza a közösségért való tevékenység fontosságát. Ezt támasztja alá az a tény is, hogy 1945-ben eltörölték az anyák napját mint hivatalos (polgári érülettel átitatott) ünnepet, és helyette a nemzetközi nőnap jelentőségét hangsúlyozták, amely alkalomból a férfiasan helytálló nőket ünnepelték. Az anyák napját 1955-től ünnepelték újra hivatalosan.

1956-ban enyhülés következett be a családpolitikában is. Az élveszületések száma ezt követően nagyot zuhant, 1961 és 1966 között pedig stagnált. Ekkor döntött úgy a vezetés, hogy népesedéspolitikai eszközökkel igyekszik javítani a mutatókon: 1967. január 1-én lépett hatályba a gyermekgondozási segély bevezetéséről szóló rendelet, melynek értelmében az anya a gyermek két és fél éves koráig jogosult havi 600 Ft-os támogatásra. Ám a GYES nem teljesen váltotta be a hozzáfűzött reményeket, így 1973-ban bevezették a gyermekgondozási díjat, emelték a terhességi és gyermekágyi segély összegét, és mérsékelten ugyan, de szigorították az abortuszt. Mindezek ellenére 1981-ben a halálozások száma először haladta meg a születések számát a háború óta, és elkezdődött a magyar népesség fogyásának azóta is tartó kálváriája.

Az orális fogamzásgátlók megjelenésének és terjedésének időszaka is az államszocializmus korszakára tevődik hazánkban. Az Infecundin nevű gyógyszer 1967 tavaszán került forgalomba. A kétségtelenül jelentős eseményről mindössze három országos napilap számolt be egy-egy rövid hírben. Kádár János kifejezetten ellenezte, hogy a tablettá bevezetése körül nagy felhajtás legyen, amiben közrejátszott a kor prudériája (tegyük hozzá: a maga kétszínűségével), valamint a párt születésszám-növekedést szorgalmazó családpolitikája. Az Infecudint és a nem sokkal később bevezetett másik tablettát, a Bisecurint szigorú orvosi felügyelet mellett csak nagyon kevés patikában lehetett megvásárolni (Budapesten például kerületenként egyben). Az orális fogamzásgátló tabletták bevezetése azonban nem csökkentette az abortuszok számát, hiszen nagyon kevesen használták, és valószínűleg olyan nők, akik addig is sikeresen védekeztek a nem kívánt terhesség ellen.

Látható tehát, hogy a nyugati és a szocialista berendezkedésű országokban mennyire más úton haladt a nők történelme. Ebben rejlik arra a kérdésre a válasz, hogy vajon Magyarországon miért nem beszélhetünk feminista mozgalomról olyan értelemben, mint például az angolszász országokban. Magyarországon ugyanis nincs meg a hagyománya és a kultúrája ezeknek a mozgalmaknak. A rendszerváltást követően nem létezett olyan (nő)szervezet, mely tiltakozhatott volna a nemek közötti egyenlőtlenségek ellen. Hiányzott az a fajta szervezethez, egyáltalán: hiányoztak a stabil alapokra épülő civil szervezetek. Az államszocializmusban az állami propaganda a nemek közötti egyenlőség szajkózásával teremtett hagyományt.

Gregor Anikó

Akiket a téma bővebben érdekel:

Schadt Mária: „Feltörekvő, dolgozó nő” – Nők az ötvenes években. Pécs, Pannónia Könyvek, 2002
Tischler János: Az Infecundin-sztori (HVG, 2004. január 8.)

Ferge Zsuzsa: Emberi viszonyok és társadalmi értékek. In: Társadalomtudományi Közlemények, 1983/1.

Korall (társadalomtörténeti folyóirat) 13. szám: Női karrier: lehetőségek és elvárások

Nők és férfiak... avagy a nemek története (szerk.: Dr. Láczy Magdolna), Hajnal István Kör

avagy a
elfo

V. rés

A nők
befejező r
a feminiz
nőmozgal

A feminiz
A feminiz
századford
feminizmus
politológus
minisztere

liberális
előtti eg
megvalósí
jogúságer
eredmény
való kiter
könnyebb
azokban
politikai
bár enn
ellentmor
ahol szö
kaptak a
választójc
feminista
jelentőse
években
váltotta f
átmenetk

A szo
problema
megszűn
a nők el
egyenlős
kénytele
mert a
szegmen
gazdaság
nem vo
teljes eg

kistaska@